

El testament d'Alfons I d'Aragó i les negociacions amb les institucions eclesiàstiques del regne llatí de Jerusalem

NIKOLAS JASPERT

L'octubre de 1131, a Baiona, Alfons I d'Aragó redactà el seu testament.¹ Pocs dies abans de morir —el 7 o el 8 de setembre de 1134—, el 4 de setembre el va confirmar de nou a Sarinyena. El rei havia estat casat amb Urraca de Lleó, però l'enllaç es va rompre l'any 1112 sense que la reina tingués cap fill i Alfons tampoc no n'engendrà durant les dècades següents; moria, doncs, sense descendència directa.² En el seu testament, el monarca transferí la totalitat del seu regne a tres comunitats religioses de Terra Santa: els cavallers templers, l'Hospital de Sant Joan i els canonges del Sant Sepulcre.³ El text del document no deixa cap dubte que el Bataller nomenava les tres institucions successores seves, donant-los a parts iguals tot el seu regne, incloent-hi els territoris nous conquerits als musulmans i totes les terres que encara podria conquistar abans de morir. La disposició, però, no es va dur a terme. En primer lloc, perquè les institucions beneficiades no estaven en condicions de fer-se càrrec del regne —les tres fundacions eren relativament joves i sense la capacitat numèrica ni política ni organitzativa necessària—. ⁴

1. Corpus, doc. núm. 6. FRANCISCO MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior: Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1945 (Textos y estudios de la Corona de Aragón, 1-2), 1, p. 10-12, doc. 6; JESÚS ALTURO I PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (Aproximació històrico-lingüística)*, 2, Barcelona, Fundació Noguera, 1985 (Textos i Documents, 9), p. 235-237, doc. 211; JOSÉ ÁNGEL LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona, 1104-1134*, Sant Sebastià, Eusko Ikaskuntza, 1990 (Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, 27), p. 356-365, doc. 241; IGNASI J. BAIGES, GASPAR FELIU i JOSEP M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona: De Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, 3, Barcelona, Fundació Noguera, 2010 (Diplomataris, 50), p. 1079-1083, doc. 646.

2. Sobre la vida del rei, vegeu JOSÉ M.ª LACARRA, *Alfonso el Batallador*, Saragossa, Guara, 1978 (Colección Básica Aragonesa, 1); CLAY STALLS, *Possessing the land: Aragon's expansion into Islam's Ebro Frontier under Alfonso the Battler 1104-1134*, Colònia, Brill, 1995 (The Medieval Mediterranean, 7); JOSÉ ÁNGEL LEMA PUEYO, *Alfonso I el Batallador, rey de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Gijón, Trea, 2008.

3. Corpus, doc. núm. 7. J. Á. LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I*, p. 446-448, doc. 284.

4. Sobre el començament de les institucions, vegeu KASPAR ELM, *Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden*, a JOSEF FLECKENSTEIN i MANFRED HELLMANN (ed.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Thorebeke, 1980 (Vorträge und Forschungen, 26), p. 141-169; BERNARD HAMILTON, *The Latin church in the crusader states: The secular church*, Londres, Variorum, 1980, p. 52-86; NIKOLAS JASPERT, *La estructuración de las primeras posesiones del Capítulo del Santo Sepulcro en la Península Ibérica: La génesis del priorato de Santa Ana en Barcelona y sus dependencias*, a *La Orden del Santo Sepulcro. Primeras jornadas de estudio*, Madrid, Alpuerto, 1991, p. 93-108; MALCOLM BARBER, *The new knighthood: a history of the Order of the Temple*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, p. 6-37; JOSEP M. SANS I TRAVÉ, *Els templers catalans. De la rosa a la creu*, Lleida, Pagès Editors, 1996 (Els ordes militars, 4), p. 23-71; ANTHONY LUTTRELL, *The Earliest Templars*, a MICHEL BALARD (ed.), *Autour de la Première Croisade: Actes du Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East*, París, Publications de la Sorbonne 1996 (Byzantina Sorbonensia, 14), p. 193-203; ANTHONY LUTTRELL, *The Earliest Hospitallers*, a BENJAMIN Z. KEDAR, JONATHAN RILEY-SMITH i RUDOLF HIESTAND (ed.), *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Aldershot, Variorum, 1997, p. 37-54; MIRIAM RITA TESSERA,

En segon lloc, perquè els nobles aragonesos tampoc no acceptaven que el poder passés a mans forasteres i que es trenqués una línia dinàstica establerta des de feia més d'un segle. I en darrer terme, perquè jurídicament no era viable una donació de tot el regne per part del monarca; tan sols hauria pogut disposar lliurement dels territoris que ell mateix havia conquerit. Cal preguntar-se, però, per quines raons el rei va formular una última voluntat tan sorprenent.

Al nord-est de la península Ibèrica i en els anys trenta del segle XII, una donació a les tres institucions acabades de fundar al regne llatí de Jerusalem no era un cas aïllat. Altres testadors anteriors havien beneficiat els templers, els hospitalers i els canonges conjuntament a parts iguals.⁵ De fet, en els seus inicis, les tres comunitats estaven lligades al patriarca de Jerusalem, i només des de 1120 va començar la seva separació d'aquest marc institucional comú.⁶ A poc a poc, els templers i els hospitalers començaven a ser percebuts com a representants de noves formes de vida religiosa. Una mostra destacada d'aquest atractiu és el testament del comte de Barcelona Ramon Berenguer III de l'any 1130, en què va donar al Sant Sepulcre un mas a Llagostera; a l'Hospital, un cavall negre i un mas a Vilamajor —a més d'un altre mas que ja li havia concedit anteriorment—, i al Temple, el seu cavall i les seves armes.⁷ Poc després, el comte de Barcelona no sols va donar el castell de Granyena de Segarra als templers, sinó que va professar a l'orde del Temple.⁸

Però l'última voluntat del rei aragonès era un cas insòlit si es té en compte la seva magnitud i el seu significat polític. Durant molt de temps, la historiografia l'ha entès com un desig del monarca guerrer —no en va Alfons d'Aragó rebé el sobrenom del Bataller— d'afavorir els ordes militars de Palestina amb l'objectiu que ampliessin el seu camp d'actuació més enllà d'aquesta regió de l'Orient Mitjà i continuessin la lluita contra les forces musulmanes a la península Ibèrica.⁹ Efectivament, el rei aragonès havia mostrat la seva proximitat a les idees de croada i la seva simpatia per la nova forma de vida religiosa que unia la lluita armada amb la vida regular: seguint el model dels templers, Alfons havia fundat les confraries de Belchit (Belchite), l'any 1122/1123, i Mont-reyal (Monreal), entre 1124

Orientalis ecclesia: Papato, Chiesa e regno latino di Gerusalemme (1099-1187), Milà, Vita e Pensiero, 2010 (Bibliotheca erudita, 32), p. 59-217.

5. Ja en 1124: «[...] dimitto ad Sancti Sepulcri et ad Ospitali et ad ipsa Kavalleria ipsum nostrum mulum...» (Agustí ALTISENT (ed.), *Diplomatari de Poble I (960-1177)*, Barcelona, 1993, p. 72, doc. 67); en 1130: «[...] faciant v partes et donent unam partem ad ipso Hospitale Sancti Sepulcri et ad ipsa Kavaleria [...]» (Agustí ALTISENT (ed.), *Diplomatari de Poble I*, p. 82, doc. 80); el 21 d'agost de 1131: «Ad sanctum Sepulcrum et ad Iherosolomitatum Hospitali et ad Miliciam eiusdem urbis dimitto centum solidos ut dividant inter se equaliter» (Irene LLOP JORDANA (ed.), *Collecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, 1, Lleida, Ajuntament de Lleida - Fundació Noguera, 2009 (Diplomatari, 44), p. 426, doc. 429). Cf. Michel ZIMMERMANN, *Lire et écrire en Catalogne (IX-XIIe siècle)*, 2 vols., Madrid, Casa de Velázquez, 2003 (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 23), 2, p. 821.

6. K. ELM, *Kanoniker und Ritter*, especialment p. 158-167; A. LUTTRELL, *The Earliest Templars*; A. LUTTRELL, *The Earliest Hospitallers*; Anthony LUTTRELL, *A Jerusalem Indulgence: 1100/3*, a Helen J. NICHOLSON (ed.), *On the margins of crusading: the military orders, the Papacy and the Christian world*, Farnham, Ashgate, 2011 (Crusades - subsidia, 4), p. 5-11.

7. Ignasi J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, 3, p. 1055, doc. 631; adveració de les disposicions testamentàries, el 19 d'agost de 1130, ídem, p. 1062, doc. 633.

8. Guigues Alexis Marie Joseph André, Marquis d'ALBON, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple 1119?-1150*, París, Champion, 1913, p. 25, doc. 33, relatat més tard a les *Gesta Comitum Barchinonensium* (Louis BARRAU-DIHIGO i Jaume MASSÓ TORRENTS (ed.), *Gesta Comitum Barchinonensium: textos llatí i català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1925 (Cròniques catalanes, 2), p. 38, cap. 16, però no en la versió primitiva; cf. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium («versió primitiva»)*, la *Brevis Historia i altres textos de Ripoll*, València, Universitat de València, 2012 (Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, 4), p. 133).

9. Així opina una gran part de la literatura peninsular; per exemple: Antonio UBIETO ARTETA, *Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1987 (Historia de Aragón, 7), p. 69-76; Salvador CLARAMUNT i Juan F. UTRILLA UTRILLA, *La génesis de la Corona de Aragón. Desde la invasión almorávide hasta la muerte de Ramón Berenguer IV*, Barcelona-Saragossa, Editorial Aragón, 1988, p. 49-50.

i 1130.¹⁰ Ja abans havia fet donacions a l'hospital de Santa Cristina de Somport, vinculat al Sant Sepulcre de Jerusalem,¹¹ i el març de 1131 se n'havia declarat *confrater*.¹² Però encara no havia fet cap donació als canonges del Sant Sepulcre; per a ells, Aragó era gairebé una regió verge fins al testament de 1131.¹³ En canvi, l'any 1129 havia fet donacions a l'Hospital de Sant Joan i fins a la seva mort va afavorir tant els hospitalers com els templers.¹⁴ Justament pel fet d'haver-hi mantingut aquests contactes, el rei havia de saber, sens dubte, que en el seu testament no afavoria pas tres ordes militars: l'any 1131, la comunitat de Sant Joan encara era una institució caritativa i no s'havia convertit en un orde militar. Només uns pocs anys més tard van començar a unir el servei caritatiu amb la lluita armada.¹⁵ A més, la naturalesa canonical —i no pas militar— de la comunitat del Sant Sepulcre era coneguda pels coetanis, a diferència de no pocs historiadors posteriors.¹⁶ La formulació del testament no deixa cap dubte que el testador era plenament conscient de les diferències entre les tres institucions, ja que només els templers són tractats com a cos militar:

Itaque post obitum meum heredem et successorem relinquo mei Sepulcrum Domini quod est Iherosolimis, et eos qui observant et custodiunt illud et ibidem serviunt Deo, et Ospitale pauperum quod Iherosolimis est, et Templum Domini cum militibus qui ad defendendum Christianitatis nomen ibi vigilant. [...] Addo etiam milicie Templi equum meum cum omnibus armis meis.¹⁷

El rei veia els canonges del Sant Sepulcre exclusivament com a religiosos, mentre que confiava als hospitalers el domini —hipotètic— d'una ciutat: «Et, si Deus dederit mihi Tortosam, tota sit Ospitalis

10. J. Á. LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I*, p. 206-208, doc. 141. Cf. Peter RASSOW, *La Cofradía de Belchite*, «Anuario de Historia del Derecho Español», 3 (1926), p. 200-226; Antonio UBIETO ARTETA, *La creación de la Cofradía militar de Belchite*, «Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón», 5 (1952), p. 427-434; Elena LOURIE, *The confraternity of Belchite, the Ribat, and the Temple*, «Viator», 13 (1982), p. 159-176; Nikolas JASPERS, *Frühformen der geistlichen Ritterorden und die Kreuzzugsbewegung auf der Iberischen Halbinsel*, a Klaus HERBERS (ed.), *Europa in der späten Salierzeit. Kolloquium zu Ehren von Werner Goetz*, Stuttgart, Steiner, 2001, p. 91-117; Alain DEMURGER, *Belchite, le Temple et Montjoie: la couronne d'Aragon et le Temple au XIIe siècle*, a Norman HOSLEY (ed.), *Knighthoods of Christ: essays on the history of the Crusades and the Knights Templar*, presented to Malcolm Barber, Aldershot, Ashgate 2007, p. 123-135.

11. J. Á. LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I*, p. 88, doc. 63.

12. J. Á. LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I*, p. 347-348, doc. 235.

13. Vegeu la llista de possessions a les butlles *Habitanter in domum* (1128) i *Si apostolicæ sedis* (1164): Rudolf HIESTAND, *Vorarbeiten zum Oriens pontificius 3: Papsturkunden für Kirchen im Heiligen Lande*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1985 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-hist. Kl., III/137), p. 134-137, doc. 28, i p. 237-241, doc. 88. Cf. José M.ª LACARRA, *La restauración eclesiástica en tierras conquistadas por Alfonso el Batallador (1118-1134)*, «Revista Portuguesa de Historia», 4 (1949), p. 263-286. Referències a possessions del Sant Sepulcre: A. UBIETO ARTETA, *Creación y desarrollo*, p. 73-76; C. STALLS, *Possessing the land*, p. 271-278.

14. J. Á. LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I*, p. 302-303, doc. 205; Alan John FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, Londres, Oxford University Press, 1973, p. 7.

15. Jonathan RILEY-SMITH, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050-1310*, Londres, Macmillan, 1967 (A history of the order of the Hospital of St. John of Jerusalem, 1), p. 52-54; Rudolf HIESTAND, *Die Anfänge der Johanniter*, a J. FLECKENSTEIN i M. HELLMANN (ed.), *Die geistlichen Ritterorden*, p. 34-81, especialment p. 64-76; Alan John FOREY, *The militarisation of the Hospital of St. John*, «Studia Monastica», 26 (1984), p. 75-89; Jonathan RILEY-SMITH, *Hospitallers: the history of the Order of St. John*, Londres, Hambledon Press, 1999, p. 30-37.

16. Fonamental per a entendre el caràcter canonical de l'orde del Sant Sepulcre: K. ELM, *Kanoniker und Ritter*; vegeu també Francesco TOMMASI, *Pauperes commilitones Christi. Aspetti e problemi delle origini gerosolimitane, «Militia Christi» e crociata nei secoli XI-XIII*, Milà, Vita e Pensiero, 1992 (Scienze storiche, 13), p. 443-477, especialment p. 465-475; Giuseppe LIGATO, *L'Ordine del Santo Sepolcro: Il mito delle origini*, a Franco CARDINI i Isabella GAGLIARDI (ed.), *La civiltà cavalleresca e l'Europa. Ripensare la storia della cavalleria*, San Gimignano, Sala Tamagni, 2006, p. 189-213.

17. Corpus, doc. núm. 6.

Iherusalem.»¹⁸ Resumint, l'esperança d'augmentar el poder militar cristià afavorint els tres ordes militars no podia haver estat la causa del testament d'Alfons el Bataller.

L'any 1975, la medievalista Elena Lourie va expressar l'opinió que el testament del rei Alfons representava un intent tàcticament intel·ligent i finalment reeixit de defensar el regne d'Aragó contra la imminent invasió castellana que preveia després de la seva mort.¹⁹ No és del tot impossible pensar que les reaccions al testament dels actors principals —Alfons VII de Castella, el papa, els ordes i l'aristocràcia navarroaragonesa— fossin previstes o fins i tot calculades pel sobirà aragonès. Per exemple, crida l'atenció la manca, en el testament, de signataris eclesiàstics i de diversos i importants senyors feudals, la qual cosa podria haver facilitat que, després de la mort del monarca, l'última voluntat no fos respectada. Segons aquesta lectura, la finalitat principal del document hauria estat la de guanyar temps per a defensar el regne. Les consideracions es poden resumir en tres punts. En primer lloc, la donació a tres institucions religioses secundades per la cúria romana hauria incrementat la probabilitat d'una intervenció papal en el cas d'un atac castellà. En segon lloc i al mateix temps, la debilitat organitzativa dels mateixos destinataris hauria obstaculitzat una efectiva realització de la disposició, ja que a començament dels anys trenta del segle XII cap de les tres institucions no havia obtingut la força a què arribaria en èpoques posteriors. En tercer lloc, la transferència d'una part del regne a un orde de cavalleria estranger —els templers— segurament causaria la resistència tant del rei castellà com de la noblesa aragonesa i navarresa contra qualsevol esforç per part de Roma d'executar el testament.

El medievalista anglès Alan Forey ha criticat durament la hipòtesi d'Elena Lourie, remarcant que es basava en una multitud d'eventualitats i que ignorava les inquietuds espirituals del monarca.²⁰ Efectivament, sembla improbable que un rei tan marcat pel moviment de croada i tan preocupat per la salvació de la seva ànima —com demostra el mateix testament— tingués la intenció d'orquestrar una operació pòstuma tan complexa en detriment dels ordes de Palestina. Però, dit això, la clau per a entendre el testament del Bataller podria residir efectivament en les relacions de poder entre els estats ibèrics de l'època, i no sembla inversemblant que el rei pensés realment que la donació es podria dur a terme exactament com havia disposat, fins a les darreres conseqüències. El més probable és que el document sí que reflectís la forta espiritualitat jerosolimitana del monarca, reforçada per la irrupció dels templers en terres catalanoaragoneses els anys 1130, i al mateix temps fos un instrument per a neutralitzar el perill d'una invasió castellana.

Ja sigui planificada amb una gran previsió o no, la donació testamentària va facilitar temps i espai de maniobra a l'aristocràcia aragonesa i navarresa.²¹ Els membres més propers al monarca difunt eren, seguint el major grau de parentiu: Ramir, el germà del Bataller, monjo benedictí del monestir de Sant Pere d'Osca i bisbe electe de Roda i de Barbastro; Pero Tresa/Atarés, descendent del rei Ramir I d'Aragó; Garcia Ramires, senyor de Montsó i descendent del rei Garcia III de Navarra, i el rei Alfons VII de Castella. Els navarresos, seguint el consell de diversos nobles i del bisbe de Pamplona, van elegir rei Garcia Ramires (1134-1150). En el cas aragonès, es decidí coronar Ramir —que rebria el sobrenom del Mon-

18. Corpus, doc. núm. 6.

19. Elena LOURIE, *The Will of Alfonso I el Batallador, King of Aragón and Navarre. A Reassessment*, «Speculum», 50 (1975), p. 635-651.

20. Alan John FOREY, *The Will of Alfonso I of Aragón and Navarre*, «Durham University Journal», 73 (1980), p. 59-65; respost per Elena LOURIE, *The Will of Alfonso I of Aragon and Navarre: A Reply to Dr Forey*, «Durham University Journal», 77 (1984-1985), p. 165-172; reimp.: Elena LOURIE, *Crusade and colonisation: Muslims, Christians and Jews in medieval Aragon*, Aldershot, Variorum, 1990 (Variorum Reprint, 317), cap. IV.

21. La millor síntesi sobre les deliberacions i els esdeveniments, a Aragó: A. UBIETO ARTETA, *Creación y desarrollo*, p. 76-175; J. Á. LEMA PUEYO (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I*, p. 340-389.

jo— i concloure el seu matrimoni amb Agnès de Poitiers, germana del duc d'Aquitània. Probablement, els actors principals darrere d'aquesta decisió van ser els nobles no signataris del testament i importants eclesiàstics com el bisbe de Jaca-Osca i els abats de Montaragó i Sant Joan de la Penya. L'estiu de 1136 va néixer la princesa Peronella, filla de Ramir i d'Agnès. Primerament, el rei va pactar amb Alfons VII de Castella que el seu primogènit Sanç es casés amb la jove —Tractat d'Alagó del 24 d'agost de 1136—, idea que tanmateix fou rebutjada pels nobles aragonesos, que no acceptaven que Aragó arribés a formar part del poderós regne de Castella. L'agost de 1137, el rei Ramir va pactar i firmar a Barbastre nous capítols matrimonials, aquest cop amb Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona.²² El comte va rebre el poder sobre el regne, mentre que Ramir conservà el títol de rei. En el seu testament de l'any 1152, Peronella estipulava la donació del regne d'Aragó al seu fill Alfons, el futur rei Alfons el Cast,²³ i efectivament va traspassar tots els seus drets al seu fill quan va abdicar formalment després de la mort de Ramon Berenguer IV l'any 1164.²⁴

Donades les seves reduïdes possibilitats polítiques, administratives i humanes, els ordes de Jerusalem decidiren acceptar els fets. Encara als anys 1135-1136, el papa Innocenci II s'havia bolcat en favor de les institucions religioses.²⁵ Tot i que en aquestes dates els templers no estaven directament sotmesos a Roma, sí que estaven fortament vinculats al papa Innocenci II a través de dos dels seus partidaris més fermes, Bernat de Claravall i Mateu d'Albano. De fet, tant els templers com els canonges del Sant Sepulcre i l'*orientalis ecclesia* sencera es posaren al costat d'Innocenci II durant el cisma amb Anaclet II.²⁶ Però el marge de maniobra tant del papat com de les comunitats religioses era reduït, i finalment els religiosos acabaren firmant acords amb Ramon Berenguer IV. Podria ben bé ser que la manifesta simpatia del jove comte de Barcelona envers les institucions de Terra Santa i molt especialment cap als templers²⁷ contribuís a aquesta solució. Ja l'abril de 1134 es va celebrar una assemblea de pau i treva propiciada per Ramon Berenguer IV que afavoria expressament els templers, i el comte mateix va prometre a títol personal donar anualment una quantitat substancial de diners als cavallers i lliurar-los les seves armes i arnesos el dia del seu òbit.²⁸

L'any 1140, Ramon [de Puy], mestre de l'Hospital, va viatjar a Aragó com a representant comú dels hospitalers i del patriarca de Jerusalem. Després de negociar amb Ramon Berenguer IV com a regent d'Aragó i trobar-lo «apte per regir i defensar aquesta terra», el mestre va consultar amb representants del capítol jerosolimità residents a Castella i a Logronyo. Finalment, s'arribà a un acord secundat pels

22. Corpus, doc. núm. 10, 12 i 13. F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, 1, p. 12-14, doc. 7-9; I. J. BAIGES, G. FELIU i J. M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, 3, p. 1191-1192, doc. 722; p. 1194-1195, doc. 725, i p. 1219-1220, doc. 741.

23. Corpus, doc. núm. 26. F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, 2, p. 22-23, doc. 16.

24. Corpus, doc. núm. 37. F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, 1, p. 23-24, doc. 17. Vegeu també el testament sacramental de la reina Peronella de l'any 1173: Corpus, doc. núm. 42. F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, 1, p. 25, doc. 18.

25. Corpus, doc. núm. 8. Paul F. KEHR, *Papsturkunden in Spanien. Vorarbeiten zur Hispania Pontificia I: Katalanien, I-II*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1926 (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, NF, 18), p. 318, doc. 50; G. A. M. J. A. M. d'ALBON, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple*, p. 373-374, doc. 2.

26. Miriam Rita TESSERA, *Orientalis Ecclesia: The Papal Schism of 1130 and the Latin Church of the Crusader States*, «Crusades», 9 (2010), p. 1-12, especialment p. 4-5; Dieter GIRGENSOHN, *Das Pisaner Konzil von 1135 in der Überlieferung des Pisaner Konzils von 1409*, a Joseph FLECKENSTEIN, Sabine KRÜGER i Rudolf VIERHAUS (ed.), *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971*, 2, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1972 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 36:2), p. 1063-1100.

27. Josep M. SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment dels Templers a Catalunya: Barberà*, «Quaderns d'Història Tarraconense», 1 (1977), p. 9-59.

28. I. J. BAIGES, G. FELIU i J. M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, 3, p. 1120-1123, doc. 671.

nobles aragonesos: el patriarca Guillem [de Malines]²⁹ i els canonges del Sant Sepulcre renunciaven als seus drets en mans del regent. A canvi, els foren promesos un home de cada llei amb les seves cases, terres i pertinences en sis ciutats aragoneses —Barbastre, Osca, Saragossa, Daroca, Calataiud i Jaca— en totes les ciutats conquerides pel comte en el futur. El mateix valdria per a tots els castells i viles de més de trenta habitants.³⁰ El mateix dia, el mestre Ramon firmava un acord idèntic en nom de l'Hospital.³¹ Una clàusula especial fins i tot preveia que dues parts del regne d'Aragó donades al Sant Sepulcre i a l'Hospital anessin de nou als religiosos si el barceloní moria sense descendència. Però el naixement d'un fill, el futur rei Alfons el Cast, va acabar amb aquesta eventualitat. Aquest, per la seva part, afavorí llargament els ordes de Palestina, fins i tot en el seu propi testament de l'any 1194.³²

No s'ha conservat cap document de resignació similar per part dels templers. Però els extensos beneficis i privilegis que l'orde rebé de Ramon Berenguer IV l'any 1143 suggereixen que ells també havien renunciat als seus drets en aquesta data. En una carta escrita al mestre Robert de Craon en aquests anys, probablement en 1143,³³ el comte invitava deu frares templers a venir a les seves terres, prometia mantenir-los i feia donació d'una llarga llista de possessions al regne d'Aragó: entre d'altres, tota la ciutat de Daroca juntament amb dos castells (Belchit i Uesa (Huesa)), una honor (Cutanda), un home de cada llei a Saragossa (semblant als llegats fets al Sant Sepulcre i als hospitalers), diverses rendes dels ingressos reials a la mateixa ciutat, la quarta part del poble de Quart, a prop d'Osca, i, sobretot, la desena part de totes les seves futures conquestes. El 27 de novembre de 1143, a Girona, el comte va firmar un document important en presència d'alts dignitaris templers i de diversos nobles laics i eclesiàstics;³⁴ hi repetia la seva oferta i hi afegia i concretava que els cavallers rebrien els castells de Montsó, Montgai, Xalamera, Barberà, Corbins i Remolins juntament amb 1.000 sous anuals de Saragossa. Als templers, els correspondria el delme de totes les seves rendes, censos i usatges, i substancials ingressos a tots els territoris que el comte conquerís. La confraria de Belchit, creada per Alfons I per a la defensa de Saragossa, sembla haver format part d'aquesta operació, ja que en els anys següents fou

29. Klaus KIRSTEIN, *Die lateinischen Patriarchen von Jerusalem von der Eroberung der Heiligen Stadt durch die Kreuzfahrer 1099 bis zum Ende der Kreuzfahrerstaaten 1291*, Berlín, Duncker & Humblot, 2002 (Berliner historische Studien, 35 = Ordensstudien, 16), p. 238-274.

30. Corpus, doc. núm. 15. I. J. BAIGES, G. FELIU i J. M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, 3, p. 1270-1272, doc. 774; J. ALTURO i PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, 2, p. 253-255, doc. 228 = CODOIN, IV, p. 70-73, doc. 32. Un any més tard, el patriarca envià un representant —Giraldus— a Catalunya per a confirmar l'acord: Corpus, doc. núm. 17. J. ALTURO i PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, 2, p. 258-260, doc. 233 = CODOIN, IV, p. 78-81, doc. 36. Al mateix temps, el comte va ser admès com a *confrater* del Sant Sepulcre: Corpus, doc. núm. 18. I. J. BAIGES, G. FELIU i J. M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, 3, p. 1269-1270, doc. 773; J. ALTURO i PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, 2, p. 261-262, doc. 235 = CODOIN, IV, p. 325-326, doc. 137. Sobre la *confraternitas*, vegeu: Nikolas JASPERT, *La «confraternitas» de l'orde del Sant Sepulcre i el necrologi de Santa Anna de Barcelona*, a Josefine MUTGÉ i VIVES, Roser SALICRÚ i LLUCH i Carles VELA AULESA (ed.), *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, Barcelona, CSIC, 2013 (Anuario de Estudios Medievales. Anejos, 71), p. 397-408.

31. Corpus, doc. núm. 16. I. J. BAIGES, G. FELIU i J. M. SALRACH (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, 3, p. 1272-1274, doc. 775 = CODOIN, IV, p. 73-75, doc. 32.

32. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995 (Fuentes Históricas Aragonesas, 23), p. 808-820, doc. 628.

33. Corpus, doc. núm. 19. CODOIN, IV, p. 368-370, doc. 103; G. A. M. J. A. M. d'ALBON, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple*, p. 102-103, doc. 145.

34. Corpus, doc. núm. 20. CODOIN, IV, p. 93-99, doc. 153; G. A. M. J. A. M. d'ALBON, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple*, p. 204-205, doc. 314; cf. Peter SCHICKL, *Die Entstehung und Entwicklung des Templer ordens in Katalonien und Aragon*, «Spanische Forschungen der Goerresgesellschaft – Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 28 (1975), p. 91-229, especialment p. 101-131; A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, p. 15-24; J. M. SANS i TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment*, p. 38-39; J. M. SANS i TRAVÉ, *Els templers catalans*, p. 87-93.

incorporada a l'orde del Temple.³⁵ Així, malgrat la manca d'una renúncia oficial, es poden seguir amb detall suficient els acords amb els templers, és a dir, amb la tercera institució beneficiada pel Bataller. L'any 1150, Eugeni III confirmà i ratificà les concessions del comte als templers,³⁶ i uns anys més tard, el 24 de juliol de 1158, el papa Adrià IV acceptà les renúncies de tots tres ordes, mencionant de passada que en tots tres casos s'havien firmat contractes.³⁷ Així, uns quinze anys després del testament del Bataller, tant per part dinàstica com per part de les institucions eclesiàstiques, va quedar tancat el problema sorgit a causa de l'inusual testament del Bataller. Les concòrdies firmades entre 1140 i 1143, però, van ser el fonament de la considerable presència de tots tres ordes a Catalunya i Aragó durant l'edat mitjana.³⁸

BIBLIOGRAFIA

- ALBON, Guigues Alexis Marie Joseph André, Marquis de, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple 1119?-1150*, París, Champion, 1913.
- ALTISENT, Agustí (ed.), *Diplomatari de Poblet I (960-1177)*, Barcelona, 1993.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (Aproximació històrico-lingüística)*, 2, Barcelona, Fundació Noguera, 1985 (Textos i Documents, 9).
- BAIGES, Ignasi J.; FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep M. (ed.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona. De Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, 3, Barcelona, Fundació Noguera, 2010 (Diplomatari, 50).
- BARBER, Malcolm, *The new knighthood: a history of the Order of the Temple*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- BARRAU-DIHIGO, Louis; MASSÓ TORRENTS, Jaume (ed.), *Gesta Comitum Barcinonensium: textos llatí i català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1925 (Cròniques Catalanes, 2).
- BONET DONATO, María, *La Orden del Hospital en la Corona de Aragón: poder y gobierno en la Castellania de Amposta (ss. XII-XV)*, Madrid, CSIC, 1994 (Biblioteca de Historia, 22).
- CINGOLANI, Stefano M. (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium («versió primitiva»)*, la Brevis Historia i altres textos de Ripoll, València, Universitat de València, 2012 (Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, 4).
- CLARAMUNT, Salvador; UTRILLA UTRILLA, Juan F. *La génesis de la Corona de Aragón. Desde la invasión almorávide hasta la muerte de Ramón Berenguer IV*, Barcelona-Saragossa, Editorial Aragó, 1988, p. 49-50.

35. Vegeu la nota 10.

36. Corpus, doc. núm. 24. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Bulles pour l'Ordre du Temple tirées des archives de St. Gervasio de Cassolas*, «Revue de l'Orient Latin», 11 (1908), p. 405-439 i 407-408, doc. 1; cf. J. M. SANS I TRAVÉ, *Alguns aspectes de l'establiment*, p. 38-39.

37. Corpus, doc. núm. 33. P. F. KEHR, *Papsturkunden in Spanien*, p. 364-365, doc. 81: «scriptis propriis roborata»; F. MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior*, 1, p. 19, doc. 13 = CODOIN, IV, p. 317-318, doc. 130.

38. José GONZÁLEZ AYALA, *Canónigos del Santo Sepulcro en Jerusalén y Calatayud*, Madrid, Gráf. Salué, 1970; A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*; Wifredo RINCÓN GARCÍA, *La Orden del Santo Sepulcro en Aragón*, Saragossa, Guara, 1982 (Colección Básica Aragonesa, 38); María Luisa LEDESMA RUBIO, *Templarios y Hospitalarios en el Reino de Aragón*, Saragossa, Guara, 1984 (Colección Básica Aragonesa, 37); María BONET DONATO, *La Orden del Hospital en la Corona de Aragón: poder y gobierno en la Castellania de Amposta (ss. XII-XV)*, Madrid, CSIC, 1994 (Biblioteca de historia, 22); Nikolas JASPERT, *Stift und Stadt. Das Heiliggrabpriorat von Santa Anna und das Regularkanonikerstift Santa Eulàlia del Camp im mittelalterlichen Barcelona, 1145-1423*, Berlín, Duncker & Humblot, 1996 (Berliner historische Studien, 24 = Ordensstudien, 10); J. M. SANS I TRAVÉ, *Els templers catalans*.

- CODOIN = BOFARULL Y MASCARÓ, Próspero de, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1847-1910, 41 vols.
- DELAVILLE LE ROULX, Joseph, *Bulles pour l'Ordre du Temple tirées des archives de St. Gervasio de Cassolas*, «Revue de l'Orient Latin», 11 (1908), p. 405-439.
- DEMURGER, Alain, *Belchite, le Temple et Montjoie: la couronne d'Aragon et le Temple au XIIe siècle*, a HOUSLEY, Norman (ed.), *Knighthoods of Christ: essays on the history of the Crusades and the Knights Templar, presented to Malcolm Barber*, Aldershot, Ashgate, 2007, p. 123-135.
- ELM, Kaspar, *Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden*, a FLECKENSTEIN, Josef; HELLMANN, Manfred (ed.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Thorbecke, 1980 (Vorträge und Forschungen, 26), p. 141-169.
- FOREY, Alain John, *The Templars in the Corona de Aragón*, Londres, Oxford University Press, 1973.
- FOREY, Alain John, *The Will of Alfonso I of Aragón and Navarre*, «Durham University Journal», 73 (1980), p. 59-65.
- FOREY, Alain John, *The militarisation of the Hospital of St. John*, «Studia Monastica», 26 (1984), p. 75-89.
- GIRGENSOHN, Dieter, *Das Pisaner Konzil von 1135 in der Überlieferung des Pisaner Konzils von 1409*, a FLECKENSTEIN, Joseph; KRÜGER, Sabine; VIERHAUS, Rudolf (ed.), *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971*, 2, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1972 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 36:2), p. 1063-1100.
- GONZÁLEZ AYALA, José, *Canónigos del Santo Sepulcro en Jerusalén y Calatayud*, Madrid, Gráf. Salué, 1970.
- HAMILTON, Bernard, *The Latin church in the crusader states. The secular church*, Londres, Variorum, 1980.
- HIESTAND, Rudolf, *Die Anfänge der Johanniter*, a FLECKENSTEIN, Joseph; HELLMANN, Manfred (ed.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Thorbecke, 1980 (Vorträge und Forschungen, 26), p. 34-81.
- HIESTAND, Rudolf, *Vorarbeiten zum Oriens pontificius 3: Papsturkunden für Kirchen im Heiligen Lande*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1985 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-hist. Kl., III/137).
- JASPERT, Nikolas, *La estructuración de las primeras posesiones del Capítulo del Santo Sepulcro en la Península Ibérica: La génesis del priorato de Santa Ana en Barcelona y sus dependencias*, a *La Orden del Santo Sepulcro. Primeras jornadas de estudio*, Madrid, Alpuerto, 1991, p. 93-108.
- JASPERT, Nikolas, *Stift und Stadt. Das Heiliggrabpriorat von Santa Anna und das Regularkanonikerstift Santa Eulàlia del Camp immittelalterlichen Barcelona, 1145-1423*, Berlín, Duncker & Humblot, 1996 (Berliner historische Studien, 24 = Ordensstudien, 10).
- JASPERT, Nikolas, *Frühformen der geistlichen Ritterorden und die Kreuzzugsbewegung auf der Iberischen Halbinsel*, a HERBERS, Klaus (ed.), *Europa in der späten Salierzeit. Kolloquium zu Ehren von Werner Goez*, Stuttgart, Steiner, 2001, p. 91-117.
- JASPERT, Nikolas, *La «confraternitas» de l'orde del Sant Sepulcre i el necrologi de Santa Anna de Barcelona*, a MUTGÉ I VIVES, Josefina; SALICRÚ I LLUCH, Roser; VELA AULESA, Carles (ed.), *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, Barcelona, CSIC, 2013 (Anuario de Estudios Medievales. Anejos, 71), p. 397-408.

- KEHR, Paul F., *Papsturkunden in Spanien. Vorarbeiten zur Hispania Pontificia I: Katalanien, I-II*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1926 (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, NF, 18).
- KIRSTEIN, Klaus, *Die lateinischen Patriarchen von Jerusalem von der Eroberung der Heiligen Stadt durch die Kreuzfahrer 1099 bis zum Ende der Kreuzfahrerstaaten 1291*, Berlin, Duncker & Humblot, 2002 (Berliner historische Studien, 35 = Ordensstudien, 16).
- LACARRA, José M.^a, *La restauración eclesiástica en tierras conquistadas por Alfonso el Batallador (1118-1134)*, «Revista Portuguesa de Historia», 4 (1949), p. 263-286.
- LACARRA, José M.^a, *Alfonso el Batallador*, Saragossa, Guara, 1978 (Colección Básica Aragonesa, 1).
- LEDESMA RUBIO, María Luisa, *Templarios y Hospitalarios en el Reino de Aragón*, Saragossa, Guara, 1984 (Colección Básica Aragonesa, 37).
- LEMA PUEYO, José Ángel (ed.), *Colección diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona, 1104-1134*, Sant Sebastià, Eusko Ikaskuntza, 1990 (Fuentes Documentales Medievales del País Vasco, 27).
- LEMA PUEYO, José Ángel, *Alfonso I el Batallador, rey de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Gijón, Trea, 2008.
- LIGATO, Giuseppe, *L'Ordine del Santo Sepolcro: Il mito delle origini*, a CARDINI, Franco; GAGLIARDI, Isabella (ed.), *La civiltà cavalleresca e l'Europa. Ripensare la storia della cavalleria*, San Gimignano, Sala Tamagni, 2006, p. 189-213.
- LLOP JORDANA, Irene (ed.), *Collecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres, 1*, Lleida, Ajuntament de Lleida - Fundació Noguera, 2009 (Diplomataris, 44).
- LOURIE, Elena, *The Will of Alfonso I el Batallador, King of Aragón and Navarre. A Reassessment*, «Speculum», 50 (1975), p. 635-651.
- LOURIE, Elena, *The confraternity of Belchite, the Ribat, and the Temple*, «Viator», 13 (1982), p. 159-176.
- LOURIE, Elena, *The Will of Alfonso I of Aragon and Navarre: A Reply to Dr Forey*, «Durham University Journal», 77 (1984-1985), p. 165-172; reimpr.: LOURIE, Elena, *Crusade and colonisation: Muslims, Christians and Jews in medieval Aragon*, Aldershot, Variorum, 1990 (Variorum Reprint, 317), cap. iv.
- LUTTRELL, Anthony, *The Earliest Templars*, a BALARD, Michel (ed.), *Autour de la Première Croisade: Actes du Colloque de la Society for the Study of the Crusade sand the Latin East*, París, Publications de la Sorbonne, 1996 (Byzantina Sorbonensia, 14), p. 193-203.
- LUTTRELL, Anthony, *The Earliest Hospitallers*, a KEDAR, Benjamin Z.; RILEY-SMITH, Jonathan; HIES-TAND, Rudolf (ed.), *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Aldershot, Variorum, 1997, p. 37-54.
- LUTTRELL, Anthony, *A Jerusalem Indulgence: 1100/3*, a NICHOLSON, Helen J. (ed.), *On the margins of crusading: the military orders, the Papacy and the Christian world*, Farnham, Ashgate, 2011 (Crusades - subsidia, 4), p. 5-11.
- MIQUEL ROSELL, Francisco (ed.), *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1945, 2 vols. (Textos y estudios de la Corona de Aragón, 1-2).
- RASSOW, Peter, *La Cofradía de Belchite*, «Anuario de Historia del Derecho Español», 3 (1926), p. 200-226.
- RILEY-SMITH, Jonathan, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050-1310*, Londres, Macmillan, 1967 (A History of the Order of the Hospital of St. John of Jerusalem, 1).
- RILEY-SMITH, Jonathan, *Hospitallers: the history of the Order of St. John*, Londres, Hambledon Press, 1999.

- RINCÓN GARCÍA, Wifredo, *La Orden del Santo Sepulcro en Aragón*, Saragossa, Guara, 1982 (Colección Básica Aragonesa, 38).
- SÁNCHEZ CASABÓN, Ana Isabel, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995 (Fuentes Históricas Aragonesas, 23).
- SANS I TRAVÉ, Josep M., *Alguns aspectes de l'establiment dels Templers a Catalunya: Barberà*, «Quaderns d'Història Tarraconense», 1 (1977), p. 9-59.
- SANS I TRAVÉ, Josep M., *Els templers catalans. De la rosa a la creu*, Lleida, Pagès Editors, 1996 (Els Ordes Militars, 4).
- SCHICKL, Peter, *Die Entstehung und Entwicklung des Templerordens in Katalonien und Aragon*, «Spanische Forschungen der Goerresgesellschaft – Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», 28 (1975), p. 91-229.
- STALLS, Clay, *Possessing the land: Aragon's expansion into Islam's Ebro Frontier under Alfonso the Battler 1104-1134*, Colònia, Brill, 1995 (The Medieval Mediterranean, 7).
- TESSERA, Miriam Rita, *Orientalis ecclesia: Papato, Chiesa e regno latino di Gerusalemme (1099-1187)*, Milà, Vita e Pensiero, 2010 (Bibliotheca Erudita, 32).
- TESSERA, Miriam Rita, *Orientalis Ecclesia: The Papal Schism of 1130 and the Latin Church of the Crusader States*, «Crusades», 9 (2010), p. 1-12.
- TOMMASI, Francesco, *Pauperes commilitones Christi: Aspetti i problemi delle origini gerosolimitane*, «*Militia Christi*» e crociata nei secoli XI-XIII, Milà, Vita e Pensiero, 1992 (Scienze Storiche, 13).
- UBIETO ARTETA, Antonio, *Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1987 (Historia de Aragón, 7).
- UBIETO ARTETA, Antonio, *La creación de la Cofradía militar de Belchite*, «Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón», 5 (1952), p. 427-434.
- ZIMMERMANN, Michel, *Lire et écrire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2003, 2 vols. (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 23).